

kellene megvizsgálni, hogy jelenleg a különböző típusú és jövedelmű családokban hogyan hat a család jövedelmének munka szerinti és nem munka szerinti megoszlása a család életviszonyaira, körülményeire, a munkára való hajlandóságra, a gyermeknevelésre, a fogyasztás színvonalára és összetételére stb.

Összefoglalva, a XXII. kongresszus jegyében az a feladat hárul ránk, hogy elméletileg tisztázzuk az elosztás és a társadalmi fejlődés konkrét összefüggéseit, olyan vizsgálatokat folytassunk, amelyek lehetővé teszik a konkrét arányok felbecsülését, irányt mutatnak a tervező szerveknek az elosztási formáknak a népgazdaság fejlődésével arányos megtervezéséhez. E kérdések megoldásához közgazdászok, statisztikusok és szociológusok legszorosabb együttműködésére lenne szükség.

Az áruforgalom köre a szocializmus és a kommunizmus építésének időszakában

HOCH RÓBERT

A fogyasztási alap vizsgálatának és tervezésének fontos szempontja: mekkora hányad jut el a lakossághoz a kereskedelem közvetítésével, az áruforgalom csatornáján keresztül, illetve hogyan változik ez az arány a szocialista gazdaság fejlődésével.

Melyek azok a fő utak, amelyeken a rendelkezésre álló fogyasztási cikkek és szolgáltatások a személyes fogyasztás szférájába kerülnek? Ebből a szempontból a fogyasztási alapot (beleértve a szolgáltatásokat is) három részre oszthatjuk. Az első — és a kommunizmus alsó fokán legfontosabb — rész: az *árualap*, vagyis azoknak a javaknak összessége, amelyek áruformát öltenek, amelyeket a fogyasztók pénzjövedelmükből vásárolnak az állami — és a szövetkezeti kereskedelemben vagy a szabadpiacon. A másik csoportba azok a termékek és szolgáltatások tartoznak, amelyeket a szocialista állam *ingyen* (vagy majdnem ingyen) bocsát a lakosság rendelkezésére. A harmadik csoport: —első-sorban a parasztság — fogyasztása *saját termelésből*.

Az áruforgalom abszolút értelemben a szocializmus teljes időszakában növekszik. Relatív változását az ingyenesen nyújtott javak, valamint a saját termelésből való fogyasztás alakulása dönti el.

Hogyan alakul *az áruforgalom és a saját termelésből való fogyasztás* aránya? Ismeretes, hogy a jelentős méretű ún. önfogyasztás a múltba mutató jelenség. A termelőerők fejlődésével a társadalmi (részben az ipar és a mezőgazdaság közötti, részben a mezőgazdaságon belüli) munkamegosztás előrehaladása fokozatosan összeszűkíti — a mezőgazdaságban még jelentős — saját fogyasztásra való termelést. A szocializmus tulajdonviszonyai között azonban a termékek bekapcsolódása a társadalmi anyagcsere rendszerébe még együttjár áruvá

válásukkal. Vagyis a társadalmi munkamegosztás szélesedése egyszersemind az áruforgalom súlyának növekedése is. Már a mezőgazdaság szocialista átszervezése a saját termelésből való fogyasztás súlyának csökkenését, az árutermelés arányának növekedését eredményezi. A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek rendszerének létrejötte egyben alapjául szolgál a társadalmi munkamegosztás jelentős és folyamatos fejlesztésének.

*

Hogyan alakul az *áruforgalom és az ingyen juttatott javak* fogyasztásának aránya a szocializmus fejlődésével? A jelen felszólalásban az ezzel kapcsolatos problémákkal kívánok foglalkozni kicsit részletesebben. Mindenekelőtt talán nem szükségtelen felhívnom a figyelmet arra, hogy a fogyasztási alap munka szerinti és nem munka szerinti elosztásának problémái, valamint az árualap és az ingyenesen juttatott javak arányának problémái a fogyasztási alap szétosztásának nem azonos vetületű, bár egymással összefüggő kérdései. Először is a fogyasztási alapnak munka szerint elosztott hányada nem megy teljes egészében keresztül az áruforgalom csatornáján. Pl. a termelőszövetkezeti parasztok kisebb vagy nagyobb részben természetben kapják - munkájuk mennyiségéhez és minőségéhez igazodó — jövedelmüket. Másrészt a nem munka szerinti jövedelmek is jelentős mértékben pénzformában jelennek meg. Az ún. társadalmi fogyasztási alap és az ingyenesség közé sem tehetünk egyenlőségjelet. A társadalmi fogyasztási alap tartalmazza a nyugdíjakat is, az ösztöndíjakat is, vagyis a lakosság bizonyos rétegeinek nem munka szerinti pénzjövödelmeit is. Továbbá: nyilvánvaló, hogy a lakosság vásárlóképességét növeli a gyermekek számához igazodó családi pótlék is.

Történelmileg valamennyi szocialista országban a proletárhatalom létrejöttével jelentősen kiszélesedett az ingyenesen nyújtott termékek és különösen a szolgáltatások köre, az adott jövedelmi szinten korlátozva az áruforgalom terjedelmét.

A szocializmus építésének előrehaladásával tovább nő az ingyenes juttatások aránya az áruforgalomhoz képest.

*

A lakosság ellátása szempontjából is lényegesen különbözik a fogyasztási alap szétosztásának ez a két formája. Az áruforgalom körébe tartozó javakra irányuló szükségleteket már eleve korlátozzák a jövedelmek és az árak, s ezek a szükségletek csak a vásárlóképesség keretei között válhatnak társadalmilag hatékonyá. A fizetőképes szükségletek alakulását a szocialista állam befolyásolhatja jövedelempolitikával, árpolitikával stb., a rendelkezésre álló lehetőségeknek megfelelően. Az ingyenesen juttatott termékekkel és szolgáltatásokkal szembeni szükséglet már eleve igen magas és úgyszólván évről évre

nőnek az igények (pl. a kulturális színvonal emelkedése miatt), s a szükségletek a maguk egészében a telítettségig követelik kielégítésüket. Nincsen mód arra, hogy gazdasági eszközökkel korlátozzuk az ingyenes javakkal kielégített szükségletek társadalmi hatékonyságát. Ezért már a szocializmus építésénél sajátos helyzet állhat elő. Amíg a kínálat és a kereslet egyensúlyát biztosíthatjuk akkor is, ha az árualapba tartozó fogyasztási cikkek ellátási színvonala (pl. a fejlett országokhoz viszonyítva) alacsony, addig az ingyenes javakban az ellátás viszonylag magas színvonalú lehet, mégis távolról sem kielégítő. Pl. a 10 000 főre jutó orvosok száma tekintetében a világranglista élesoportjában foglalunk helyet, az SZTK rendelések mégis zsúfoltak - ennek minden következményével együtt. Viszont hosszan sorolhatnók azokat a fogyasztási cikkeket, amelyekben jó esetben közepes a fejenkénti fogyasztás a többi országgal összehasonlítva, a társadalmilag hatékony szükségleteket mégis összhangban tudjuk tartani gazdasági lehetőségeinkkel. Vannak azonban szép számmal olyan ingyenes juttatások is, amelyekre bár a közvetlenül megnyilvánuló igények nagyok, de az ellátás színvonala más országokhoz képest sem kielégítő. (Lakások, kórházi ágyak, tantermek száma stb.) A szocialista államnak éppen ezért erőteljesen törekednie kell arra, hogy a közvetlenül megnyilvánuló szükségletekkel összhangba hozza az ellátás színvonalát. Még hozzá nemcsak az ingyenesség okozta feszültség csökkentése miatt kell az államnak törekednie az ellátás színvonalának gyors emelésére, hanem mindenekelőtt azért, mert a magas színvonalú ellátás érdekében tette ingyenessé az érintett javakat. Ugyanakkor fokozatosan növelheti az ellátást az áruvá vált javakkal, gazdasági eszközökkel szabályozva a kereslet növekedésének mértékét. Mind-ebből az következik, hogy általában növekszik az ingyenes juttatások aránya az árualaphoz képest. Természetesen ha fokozatosan is, de folyamatosan és érezhetően mind magasabb színvonalon kell a szükségleteket kielégíteniük a vásárolt javaknak is; növekednie kell a lakosság vásárlóképességének és az áruforgalomnak. Első öt éves tervünk végrehajtása során jelentősen nőttek az ingyenes juttatások, miközben a lakosság vásárlóképessége legalábbis 1951—1953-ig - csökkent. Az egészséges, a szocializmus gazdasági törvényeinek megfelelő és a szocializmus előrehaladását szolgáló fejlődés azt követeli meg, hogy növekedjék mind az árualap, mind az ingyenesen juttatott javak tömege; rendszerint lassabban az előbbi, gyorsabban az utóbbi.

*

Milyen főbb problémákat vet fel az ingyenes juttatások körének szélesítése, az áruforgalom körének szűkítése? Már említettem, hogy a fogyasztási javak áruformája lehetővé teszi, hogy gazdasági eszközökkel összhangban tartsuk az ellátási lehetőségeket és a gazdaságilag hatékony szükségleteket. Valamely termék vagy szolgáltatás árának fokozatos csökkentésével általában

ugyancsak fokozatosan szélesíthető fizetőképes szükséglete, s vele összhangban a kínálat.

Az adott jószág árának nagyobb arányú csökkentése ugrásszerűen megnövelheti a keresletet. Ebben az esetben csak a kínálat jelentős növelésével biztosíthatjuk az összhangot. Ha pedig az ár nullára csökken, vagyis az érintett jószág megszűnik áru lenni, a továbbiakban ingyen kapható, a reá irányuló szükséglet hirtelen kiszélesedhet és teljes egészében gazdaságilag hatékonyá válhatik; az ellátásban zavarok léphetnek fel.

Célszerűnek látszik, hogy olyan termékek és szolgáltatások váljanak ingyenessé, amelyekre irányuló szükségletek — legalábbis az adott fejlődési fokon — telítettek; következésképpen keresletük nagyjából abszolút merevvé vált, nem növekszik (sőt esetleg csökken) a jövedelem emelkedésével, nem nő lényegesen áruk csökkentésével, sőt ingyenessé tételükkel sem. Feltehető pl., hogy nem utaznak lényegesen többen villamoson vagy autóbuzsón, ha megszűnik a már ma is alacsony viteldíj. Ha azonban nem meghatározott szolgáltatásokat, hanem termékeket vonnak ki az áruforgalom köréből, akkor egyrészt figyelembe kell venni a termékek különböző felhasználhatóságát, másrészt a szocializmus konkrét tulajdonviszonyait. Pl. a kenyér iránti szükséglet — ha pusztán a személyes fogyasztást tekintjük — közel telített. Ma már a legalacsonyabb jövedelműeknek sem okoz különösebb gondot a szükséges kenyérmennyiség megvásárlása. Tehát a kenyér ingyenessé tételével sem enne lényegesen több kenyeret a lakosság. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy az ingyen kenyeret takarmányozási célokra használhatnák fel a termelőszövetkezetekben és a háztáji gazdaságokban. Tehát mindenekelőtt azt kell mérlegelnünk, hogyan változnak meg a gazdaságilag hatékony igények azok iránt a termékek és szolgáltatások iránt, amelyeket kivonnak az áruforgalom köréből.

De fel kell mérnünk azt is, hogyan hat az ingyenes juttatások körének szélesítése az áruforgalomra. Ha valamely termék vagy szolgáltatás ingyenessé válik, a lakosság vásárlóképessége megemelkedik akkor is, ha a pénzjövedelmek és a többi jószág ára változatlanul marad. Felszabadul az a pénzösszeg, amelyet korábban — az időközben ingyenessé vált — javak vásárlására fordítottak; a továbbra is pénzért kapható javak vásárlása ezzel az összeggel növelhető.

Az ingyenesség körének szélesítése hat az áruforgalom *struktúrájára* is. A felszabaduló vásárlóeszközök nem az eredeti költsékezési arányok szerint kötődnek meg a különböző kiadáscsoportokban. Továbbá: az ingyenessé vált jószág rendszerint „rokonságban” van más javakkal. Ha a lakosság egy időponttól kezdve ingyen kap valamely jószágot, azoknak az áruknak a kereslete csökkenni fog, amelyeket helyettesít; a kiegészítő áruk kereslete pedig növekedhet. A keresletkutatásnak számításba kell vennie, hogy a tervidőszakban bővül-e az ingyenesség köre, s ha igen, hogyan hat a kereslet összetételére.

Végül még egy fontos összefüggés. Nem biztos, hogy az ingyenesség körének szélesedése szűkíti az áruforgalmat. Lehetséges, hogy csak a lakosság áruvásárlásainak és az ún. közületi vásárlásoknak arányát változtatja meg, az előbbiek rovására és az utóbbiak javára. Tehát ha a lakosságot ingyenesen ellátó intézmények a szükséges termékeket vásárolják a kereskedelemben, akkor az ingyenesség körének szélesedése nem az áruforgalom egészét, hanem csak a lakosság áruvásárlásainak körét szűkíti.

*

Az SZKP programja, valamint a programot megvitató és jóváhagyó XXII. kongresszus az 1960-tól 1980-ig terjedő időszakra az áruforgalom igen jelentős, kb. 5-szörös növekedését irányozza elő. Bár az áruforgalom növekedésének tényezője a társadalmi alapok növekedése (nyugdíjak, ösztöndíjak jelentős emelkedése!); a nagymértékű abszolút emelkedés ellenére mégis csökkenni fog az áruforgalom aránya az ingyenesen juttatott javakhoz képest. A nagyobb részt ingyenesen elosztott ún. társadalmi fogyasztási alap ugyanebben az időszakban kb. 10-szeresére emelkedik. A program meglehetősen részletesen foglalkozik a nem áruként elosztott javak és szolgáltatások volumenének növekedésével. Mi fogja jellemezni ezt a fejlődést?

Először jelentősen fejlesztik a húszéves időszakban azokat a szolgáltatásokat, amelyeket már az eddigiekben is ingyen vagy rendkívül kedvezményes áron vehettek igénybe a szovjet polgárok. (Egészségügyi, kulturális és szociális intézmények.)

Másodszor jelentősen szélesítik az ingyenes juttatások körét. Ebben a fejlődésben is erőteljesen megmutatkozik, hogy a Szovjetunióban a kommunizmus küszöbéhez érkeznek. A következő két évtizedben pl. a gyermeknevelésnek további anyagi terheit veszi át a társadalom a családoktól. Ismeretes továbbá, hogy a program előirányzata szerint egy sor termék és szolgáltatás kikerül az áruforgalom szférájából. 1980-ig ingyenessé válik a lakáshasználat, a világítási áram, a gáz, a víz, a városi közlekedés, az üzemi étkezés. Tehát a további fejlődés során az ingyenesség szélesedése szűkíti az áruforgalom körét.

Hazánkban is hasonló lesz a fejlődés alaptendenciája a következő 15—20 évben. Tovább fog növekedni az ingyenes juttatások aránya az ugyancsak jelentősen emelkedő áruforgalomhoz képest. Nem szabad azonban szem elől tévesztünk, hogy mi csak ebben az időszakban építjük fel teljesen a szocialista társadalmat és térünk át a kommunizmus második fokának megalapozására.

A nem áruformában elosztott javak volumenének elsősorban és alapvetően úgy kell növekednie, hogy jelentősen megjavuljon az ellátás azokkal a termékekkel és szolgáltatásokkal, amelyek már ma is ingyenesek vagy majdnem ingyenesek. Hatalmas erőfeszítéseket igényel a lakáshelyzet megjavítása, az elmúlt években amúgy is kiszélesedett társadalombiztosítás fejlesztése, az

oktatás anyagi feltételeinek tökéletesítése stb., stb. Mindezekhez képest csak másodrendű jelentosege lehet az ingyenes juttatások köre további szélesítésének.

*

A Szovjetunióban a társadalmi fogyasztási alap a teljes fogyasztási alapnak kb. a felét fogja kitenni 1980-ra; vagyis 1980-ig terjedő időszakban a fogyasztási alapnak még csak kisebb hányada lesz. Továbbá: a társadalmi fogyasztási alapnak egy része az áruforgalom csatornáján át jut el a lakossághoz. Már önmagában ebből is látszik, hogy a húsz éves tervidőszakban kiemelkedő szerepe lesz az árualapnak a lakosság fogyasztása szempontjából. Ha pedig más tényezőket — elsősorban az önfogyasztás csökkenését — is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy az áruforgalom a Szovjetunióban nemcsak abszolúte nő, hanem súlya is emelkedik. A szovjet állami és szövetkezeti kereskedelem forgalma 1960 és 1980 között kb. olyan ütemben nő, mint a nemzeti jövedelem, vagyis gyorsabban a fogyasztási alapnál. Mikoján elvtárs mondotta a kongresszuson:¹ „A kommunista építés időszaka egyáltalán nem a szovjet kereskedelem leépítésének időszaka. A szovjet kereskedelem még hosszú ideig a közfogyasztási cikkek elosztásának érzékeny műszere, a termelés és a fogyasztás egyensúlyban tartásának eszköze marad.”

Ez a megállapítás fokozottan vonatkozik a mi fejlődésünkre. A társadalmi fogyasztási alapok nálunk 1980-ban sem érik el a teljes fogyasztási alap felét és lassabban szélesítjük az ingyenes juttatások körét. Áruforgalmunk a húsz éves tervperiódusban lényegesen gyorsabban nő a teljes fogyasztási alapnál — elsősorban ugyancsak a saját termelésből származó fogyasztás csökkenése miatt —, nem csökkenni, hanem növekedni fog az áruforgalom súlya, jelentősége. Milyen főbb konzekvenciák adódnak ebből a tényből a népgazdasági tervezés és a közgazdaságtudomány számára? E felszólalás keretei között természetesen csak felsorolásukra szorítkozhatunk.

1. A továbbiakban is a pénzjövedelmek és az árszínvonal determinálják a reáljövedelmeket. A pénzjövedelem nagyságának és különösen megoszlásának, valamint az árszínvonalnak vizsgálatát és tervezését tovább kell javítani.

2. A következő két évtizedben is elsősorban a szocialista kereskedelem fejlődése határozza meg a lakosság ellátásának színvonalát. Tökéletesítendő tehát a fogyasztói kereslet kutatása és az áruforgalom tervezése.

3. Az előttünk álló távlati tervperiódusokban is a fogyasztás befolyásolásának döntő eszköze lesz az árpolitika. Meg kell teremtenünk azokat a módszereket, amelyekkel eredményesen felmérhetjük a fogyasztói árak változásának hatását a keresletre.

¹Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth. 1962. 369. o.

4. Tanulmányozni kell a szocialista pénzügyi-, adó- és hitelrendszert, mert a kommunizmus építésének időszakában is feltétele a zavartalan bővített újratermelésnek az áruként termelt fogyasztási cikkek értékének, benne az állami tiszta jövedelemnek realizálása.

Ezeknek a feladatoknak a megoldása is elsődrendűen szükséges ahhoz, hogy eljussunk abba a történelmi korszakba, amelyben már az áruforgalom jelentősége fokozatosan gyengül, vagyis amelyben a fogyasztási javak tömege- sen és viszonylag gyors ütemben vetik le az áruformát.

Szolgáltatások árpolitikai sajátosságai

BURGER KÁLMÁNNÉ

A kommunizmusra való átmenet időszakában fokozatosan válnak ingyenessé egyes javak és szolgáltatások. Az ingyenességre történő átmenetben különösen nagy szerepük van a szolgáltatásoknak. Ez látható az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új programból is. A program szerint 20 év múlva legfőképpen egyes szolgáltatások és szolgáltatás formájában nyújtható javak — pl. üzemi étkeztetés — válnak ingyenessé.

A kommunizmus kezdeti szakaszában még nem rendelkezünk a teljes termékbőséggel, nem osztható el minden szükséglet szerint, csupán az olyan javak, amelyek már viszonylag bőven állnak rendelkezésre. A korlátlanul kielégíthető igény eleinte nem oszlik meg valamennyi termék és szolgáltatás között, csupán ezekre összpontosul, minden valószínűség szerint nagyobb súllyal, mintha valamennyi fogyasztási cikk ingyenes lenne. A szükségletek szerint elosztott javak iránt esetleg túlzott igények is mutatkozhatnak, amíg viszonylagos súlyuk az összes fogyasztási cikkek között csekély. Ennek oka lehet nem utolsósorban a még gyenge lábon álló kommunista fogyasztási fegyelem, az ingyenesség újdonsága és eleinte kivételessége, szűkkörűsége. Biztosítani kell azért, hogy a bőségesen rendelkezésre álló javak fogyasztása se legyen túlzott, a szükségleteken felüli. Egyes javak bőséges rendelkezésre állása nem lehet elegendő és egyetlen kritériuma szükségletek szerinti eloszthatóságuknak az első időszakban. Bőségük természetesen nem vagy csak ritkán érhet el olyan fokot, amely nem csupán az objektív szükségletek, de az esetleges túlzott igények fedezését is biztosíthatja. Az ingyenesen elosztásra kerülő javakkal szemben viszonylagos bőségük mellett az a kíváncsi felmerül tehát, hogy magukban hordják a valóban csak szükséglet szerinti igénybevételnek a biztosítékát, mivel a szükséglet szerinti kommunista elosztás lényegéből következően nem oldható meg adminisztratív intézkedésekkel. Ez a magában a szükséglet tárgyában rejlő biztosíték pedig a szolgáltatásokban és a szolgáltatás keretében nyújtható javakban, utána talán az élelmiszerekben található meg leginkább.